

“Avrupa’dan İçeri Avrupamerkezcilik”: Avrupamerkezciliğin Tezahürü Olarak İlerlemecilik ve On Sekizinci Yüzyıl Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı Tarihyazımı

Yasir Yılmaz*

Öz: Bu makale, on sekizinci yüzyıl Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı üzerine son zamanlarda yapılmış İngilizce yayımlarda sık karşılaşılan “ilerlemeci” [*progressive*] tavrın bir çözümlemesidir. Makale, iki vesileyle Avrupamerkezcilik tartışmalarıyla dirsek temasındadır: Birincisi, tarihî süreç içerisinde toplumların maddi şartlarında meydana gelen değişimleri dünyevi muvaffakiyetin birincil göstergesi kabul eden ilerlemeci yaklaşımlar, Avrupamerkezcilik tarihyazımının en belirgin özelliğidir. Makalede gösterileceği üzere bilhassa İngiliz ve Amerikalı tarihçiler, on sekizinci yüzyıl Habsburg ve Rus devletlerinin kurumsal reformlarına odaklanırlar ve bu iki devleti kurumsal reformları ölçüsünde muvakkakiyet sahibi olarak resmederler; böylece tam anlamı ile ilerlemeci anlatılar üretirler. Gerçekte, yine aynı literatürden referanslarla gösterileceği üzere bu devletlerin ne kadar muvaffakiyet sahibi oldukları tartışmalıdır. İkincisi, Habsburg ve Rus tarihsel coğrafyaları tartışmasız bir biçimde Avrupa tarihinin unsurları olmakla birlikte, sosyal ve kültürel sebeplerden ötürü tam anlamı ile Avrupalı/Batılı değillerdir. Her iki devletin toplumsal yapısının kendine has karakteristik özellikleri vardır. Tarihçilerin, bahsi geçen ilerlemeci tutumlarında bu devletleri Avrupalılaştırma/Batılılaştırma amacı güttükleri gözlemlenir ki bu, “Avrupa tarihi içinde Avrupamerkezcilik” bir tutum olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Habsburg Monarşisi, Rus Çarlığı, On Sekizinci Yüzyıl Avrupa Tarihyazımı, İlerlemecilik, Avrupamerkezcilik.

Abstract: This article is an analysis of the progressive approaches often exhibited in the scholarship in the English language on the eighteenth century Habsburg Monarchy and Russian Tsardom. This article relates to the discussions on Eurocentrism for two reasons: Firstly, interpretation of the transformations in the material conditions of the societies as the primary indicator of material success is the most distinctive characteristic of the Eurocentric historiography. As it will be shown in the article, English and American scholars concentrate on institutional reforms of the Habsburg and Russian states in the eighteenth century, and depict both states as historically successful enterprises so long as the reforms produced new institutional structures. The result is, more often than not, progressivist narratives. In reality, to what extent these two historical entities may be regarded as historically successful enterprises is arguable. And our argument will be substantiated through examples from within the scholarship. Secondly, despite the indisputable fact that much of the historical geographies of both of these states were natural elements of European history, the two states did not operate in a completely European historical framework, primarily due to their idiosyncratic social and cultural milieu which gave both states distinct characteristics when compared to Western Europe. Nevertheless, historians Europeanize the past of these two states through progressive approaches; and they ironically produce ‘Eurocentric narratives in a European historical framework.’

Keywords: Habsburg Monarchy, Russian Tsardom, 18th-Century European Historiography, Progressivism, Eurocentrism.

* Arş. Gör., Purdue University, Tarih Bölümü.

İletişim: yyilmaz@purdue.edu; 672 Ovar Drive, Univ. Hall, 47906, West Lafayette, IN, USA.

Atıf©: Yılmaz, Y. (2013). Avrupamerkezciliğin tezahürü olarak ilerlemecilik ve on sekizinci yüzyıl Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı tarihyazımı. *İnsan & Toplum*, 3(6), 245-269.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0075>

Norman Davies, 1996'dayayımlanan *Europe: A History* adlı kitabında, Avrupamerkezciliğin bir içerik [*content*] değil, tutum veyahut duruş [*attitude*] meselesi olduğunu yazar (1996, s. 16). Diğer bir deyişle Avrupamerkezcilik, tarihinin incelediği zaman ve mekâna bakmaksızın, yaklaşım ve yorumlama biçiminde kendini gösterir. Burada Avrupamerkezciliğin ne olduğu üzerine bir tartışmaya girilmeyecek. Fakat genel hatlarıyla ifade edilebilir ki tarih literatüründe kullanıldığı anlamıyla, tüm dünya tarihini Avrupalı veya daha geniş dairede Kuzey Amerika'yı da kapsayacak şekilde "Batılı"-mefhum ve nazariyelerin penceresinden değerlendiren metinler Avrupamerkezcidir. Bu çerçevede Avrupamerkezci tarihyazımının alametifarikası, Batılı değer ve kurumların Batı-dışı dünyanın değer ve kurumlarından üstün olduğu varsayımdır. Buna bağlı olarak Avrupamerkezcilik, Batılı değerlerin yeryüzündeki tüm toplumlara yayılmasını mukadder kabul eder ve bir toplum soyut ve/ya somut Batılı değer ve kurumları taklitte ne kadar başarılı ise o kadar muvaffakiyet sahibi ve *ileri* addedilir. Yine bu çerçevede Batılı değerlere direnen veyahut -her ne sebeple olursa olsun- tam anlamı ile o değerleri benimse[ye]memiş toplumlar, tarihin kaybedenleri olarak resmedilir.¹

Bu çalışma, spesifik olarak tarihyazımında Avrupamerkezciliğin en belirgin unsurlarından birisi olarak kabul edebileceğimiz ilerlemeci [*progressive*] yaklaşımların, ne kadar Avrupalı/Batılı oldukları tartışılabilir olan Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı'nın tarihyazımını [bilhassa İngilizce yayınlarda] nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Bu makalede kullanıldığı anlamıyla ilerlemeciliğin, ana akım Amerikan tarihyazıcılığında Amerika Birleşik Devletleri tarihi dönemselleştirilirken takriben 1890-1920 arası sosyal

1 Avrupamerkezciliğin ne olduğu ve sadece akademik çalışmalarda değil, hayatın tüm alanlarında nasıl tezahür ettiği soruları, sosyal bilimlerin birçok alanında tartışma konusudur ve burada incelenmesi mümkün olmayan geniş bir literatür üretmiştir. Edward Said'in on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl İngiliz ve Fransız düşününde İslam dünyasının nasıl anlaşıldığı ve anlatıldığını eleştirel bir şekilde çözümlediği *Orientalism* kitabı, bu literatürdeki eleştirel tavrı keskinleştiren bir kırılma olarak kabul edilebilir. Avrupamerkezcilik tartışmaları çerçevesinde Said'in en önemli katkısı şu olmuştur: Batı, İslam dünyası özelinde bütün Doğulu toplumların gerçekte ne olduklarıyla değil, Batı'nın arzuları paralelinde ne olmaları gerektiğiyle ilgilenmiş ve Batıdışı dünyayı tarihin öznesi değil, nesnesi olarak resmetmiştir. Said'in meşhur paragrafında belirttiği üzere Doğu, Batı nasıl buyurmuşsa o şekilde "öğretilmiş, araştırılmış, yönetilmiş ve yargılanmıştır (1979, s. 202)." Neo Marksist iktisat kuramının önemli temsilcilerinden olan Samir Amin, Avrupamerkezciliğin köklerinin, Rönesansla aynı zamanda gelişmeye başladığı düşünülen kapitalizmde olduğunu iddia eder; ama Rönesans'a kaynaklık eden klasik Yunan metinlerinin Avrupalı hümanistlerce yeniden ve yaygın biçimde okunmasıyla zuhur eden bir "Hellenomania"nın da Avrupamerkezciliğin doğuşuna zemin hazırladığını belirtir (1989). Kolonileştirilmiş ve sömürgeleştirilmiş halkların sosyal bilimcilerinin sergilediği eleştirel tavra atfen kullanılan maduniyet okulunun etkili metinlerinden *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*'ın yazarı Dipesh Chakrabarty ise Bengal örneğinden hareketle Batı'nın, dünyaya zoraki kabul ettirdiği siyasi, kültürel ve ekonomik formlarla Batıdışı dünyaya tahakküm ettiğini yazar; tarihin ve dünyanın Avrupamerkezci bir teklikle değil, ancak çok zamanlı ve mekânli bir kesret hâliyle anlaşılabilceğini belirtir. Yani her toplumun diğer toplumlardan bağımsız bir oluşu vardır (2000, s. 50 vd.). Esasen Chakrabarty'den çok önceleri Marshall Hodgson, Batı Avrupa'yı tarih boyunca medeniyetlere beşiklik etmiş Afro-Avrasya kütesinin periferisinde bir serhat (*frontier*) olarak tarif ederek Avrupamerkezciliği yikan bir anlatı üretmişti (1993, s. 26).

ve politik reform dönemine atfla kullanılan "*Progressive Era*" ile bir bağlantısı yoktur. Bu makalede ilerlemecilikten kasıt, Whig tarihçilerinin, tarihi mukadder bir siyasi, sosyal ve iktisadi geleceğe doğru akan, yani teleolojik bir süreç olarak görmeleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Sivil hakların kapsayıcı bir şekilde genişlemesi, siyasal sistemin anayasal bir düzene doğru evrilmesi ve pozitivist/rasyonel bir bilim anlayışının giderek yaygınlaşması, Whig tarihyazımında en sık vurgulanan hususlardır.²

İşte aynen Whig tarihyazımında olduğu gibi, Habsburg ve Rus tarihçilerinin de bu iki devletin tarihini aynı hususların bu devletlerde de ortaya çıkışını vurgulayarak siyasal, sosyal ve iktisadi olarak Avrupa'yla benzeştirmeleri ve bu devletleri, Avrupa ile benzeştikleri ölçüde başarılı olarak resmetmeleri, bu makalenin inceleme konusudur. Tarihsel, kültürel ve kısmen coğrafi sebeplerden ötürü hem Habsburg hem de Rus Çarlığı "Batıdışı" olarak tasnif edilmez; fakat bu iki tarihsel entitenin ne dereceye kadar Batılı oldukları ve Batı kültürüne müntesip oldukları tartışılabilir. Yine kültürel ve coğrafi sebeplerden ötürü böyle bir tartışma, Rus tarihini Habsburg tarihinden daha çok ilgilendirir; ancak, takip eden sayfalardaki analizden anlaşılacağı üzere tarihî kimliği ve ne kadar Avrupa'ya ait olduğu bugün dahi bir tartışma konusu olan Doğu Avrupa'nın büyük kısmına uzun yıllar hükmeden Habsburg Monarşisi'nin tarihyazımı da bu tartışmalardan dolayı ama derin biçimde etkilenmiştir.³

Makalede öne sürülen argümanlar, on yedi ve on sekizinci yüzyıl Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı üzerine İngilizce yazılmış ikincil kaynakların karşılaştırmalı okunması sürecinde gelişmiştir. Bununla birlikte, Alan Mikhail ile Christine Philiou (2012) tarafından yakın zamanda yayımlanan bir makalede ortaya atılan "sonuç odaklı tarih" ve "kültür odaklı tarih" tanımları, bu makalenin anlaşılması için de kullanışlı olacaktır. Gerçekten de bu çalışmada incelenen Habsburg ve Rus tarihi metinlerinin de genel

2 Whig tarihyazımı için bk. Butterfield, (1931).

3 Habsburg tarihçisi Larry Wolff, Doğu Avrupa'nın bir mefhum olarak Aydınlanma filozoflarınınca üretilmiş iddia etmiştir. Wolff'e göre Rönesans döneminde "zarif güney" ve "barbar kuzey" şeklinde tasavvur edilmiş ikilik, Voltaire'in başını çektiği Aydınlanma filozoflarınınca Batı ve Doğu arasında mevcut olduğu iddia edilen bir zıtlıkla tebdil olunmuştur ve böylece Rönesans'dan beri kuzeye atfedilen barbarlık ve geri kalmışlık, Aydınlanma çağında Doğu'ya atfedilmeye başlanmıştır. Aydınlanma, *Occident* ve *Orient* arasında var olduğunu iddia ettiği zıtlığın bir benzerini Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında üretmiştir ve hatta Wolff'e göre Doğu Avrupa, *Occident*'den *Orient*'e geçiş kuşağında *semi-Orientalist* bir Aydınlanma projesidir. Mesela, Aydınlanma'nın üstünde yükseldiği Helenizm, Doğu Avrupa'yı hiç etkilememiştir (1994). Benzer iddialar Doğu Avrupa için "...üçüncü dünya değil; ama kesinlikle Batı da değil." diyen Phillip Longworth tarafından da dillendirildi (1997, s. 4). Maria Todorova ise "Balkanlar" kavramının kökenleri üzerine benzer çalışmasında, Doğu "Batı'nın kusurlu ötekisi" olabilmışken Balkanlar'ın ancak kendinden nakısalı bir coğrafya olarak tarif ve tasavvur edildiğini yazar. Yani Balkanlar, Batı'nın ötekisi dahi olamamıştır (2009, bk. Giriş). Batı Avrupalı Aydınlanma filozoflarının bu dışlayıcı tavrı, Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'ya göre "gelişmemiş ve geri kalmış" olduğu anlamına gelmez; tam tersine, esasen Doğu Avrupa'nın kendine has tarihsel süreçlerden geçtiği ve ancak bu tarihsel süreçlerin analizi ile anlaşılabilceği anlamına gelir; fakat Wolff'un söylediği gibi Aydınlanma filozoflarının temellerini attığı yaklaşım, Doğu'nun ne olduğu ile ilgilenmez ve Doğu'yu Batı Avrupa ile olan farklılıkları üzerinden yabancılaştırarak anlatır.

anlamda “sonuç odaklı” metinler olduğu söylenebilir. Ancak, bundan kastın ne olduğunun daha berrak anlaşılabilmesi için ilk önce Mikhail ve Philliou’nun “sonuç odaklı tarih”le ne demek istediklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Sonuç Odaklı Tarih ve Kültür Odaklı Tarih

Makalelerinde Mikhail ve Philliou, Osmanlı tarihi literatürünün kabaca “sonuç odaklı” [*outcome-focused*] ve “kültür odaklı” [*culture-focused*] olarak ikiye ayrılabilceğini iddia ederler. Buna göre sonuç odaklı tarihyazımı, imparatorluğun geçirdiği süreçlerin sonuçlarına yoğunlaşarak teleolojik yorumlar üretmiş ve Osmanlı Devleti ile ona komşu imparatorluklar arasında yanıltıcı karşılaştırmalar yapmıştır. Yıllarca Osmanlı Devleti’nin hangi süreçlerden geçtiğinin analizi yerine, devletin neleri başaramadığı hakkında değerlendirmeler üreten çözümcü [*declinist*] yaklaşımlar, bu tarz tarihyazımının en bilinen ürünüdür denilebilir. Diğer taraftan kültür odaklı tarihyazımı, Osmanlı Devleti’nin idari ve sosyokültürel yapısını, devletin kendine has özelliklerinin anlaşılması amacıyla incelemiştir. Kültür odaklı tarihyazımı, isabetli bir şekilde devletin bu karakteristik özelliklerine odaklanır ve yanıltıcı karşılaştırmalara girişmeden bu özelliklerin hangi benzersiz tarihsel süreçlerle oluştuğunu inceler. Yani kültür odaklı tarihyazımında sonuçlar değil, süreçler önemlidir. Bu makalede incelenen metinler, Mikhail ve Philliou’nun tarifiyle, “sonuç odaklı” anlatılardır denilebilir. Bu metinler, Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı’nın on sekizinci yüzyılda gerçekleştirdiği kurumsal reformların süreçlerine değil, sonuçlarına odaklanırlar ve belirli kurumsal sonuçların tarihi süreç içerisinde elde edilebilmiş olmasını çoğu zaman diğer tüm şartlardan bağımsız olarak bir muvaffakiyet telakki ederler. Bu anlamda bu metinler, Habsburg ve Rus tarihsel coğrafyasını anlatırlarken oldukça ilerlemeci bir tavır sergilerler; bu sebeple de her ne kadar kulağa oksimoron gelse de Avrupa tarihi içinde Avrupamerkezci çözümlerlerdir. Gerçekten de özellikle Amerikan menşeli Habsburg ve Rus tarihçileri, bu iki imparatorluğun bazı kurumsal reformlarını ilerlemeci ve iyimser bir üslupla yüceltip tarihlerini Avrupalılaştırırken bu devletlerin üstesinden gelemedikleri kronik problemleri anlatılarında ikinci plana iterler. Aslında her iki devlet de Batı Avrupa’da örneği olmayan çokkültürlülük ve toprak genişliği gibi imparatorluk olmanın doğasından kaynaklanan ve kökleri geçmişe uzanan özelliklere haizdi. Bu özellikler hem Habsburg hem de Rus devletini Batılı çağdaşlarından farklılaştırmıştır.⁴

4 Mikhail ve Philliou’nun diğer bir tesbiti, karşılaştırmalı Osmanlı-Habsburg-Rusya tarihyazımı açısından da önem taşımaktadır. Konu, bu makalenin sınırları dışında kalmakla birlikte burada kısaca değinilmesinde yarar var. Mikhail ve Philliou, tarihin farklı dönemleri için Çin, Roma ve Britanya imparatorluklarının içinden geçtiği yapısal süreçler ve bu süreçlerin tabii “sonuç”larının, bu üç devletin çağdaşı olan diğer devletlerde de yaşanıp yaşanmadığı karşılaştırmalı tarih metinlerinde bir ölçüm mekanizması olarak kullanıldığını tesbit etmişlerdir. Yani sonuç odaklı anlatılar, dünya-tarihsel bir çerçevede ve adaletsiz bir biçimde bu üç büyük imparatorluğa has tarihsel süreçleri ve sonuçları, bu imparatorlukların çağdaşı olan diğer devletler için birer tarihyazımsal mihenk taşı gibi kullan-

Genel Hatlarına On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıl Habsburg Monarşisi Tarihyazımı⁵

Habsburg tarihyazıcılığına çeyrek asırdan uzun zamandır hâkim olan ilerlemeci yaklaşımların temellerini atan eser, Robert John Weston Evans'ın *The Making of the Habsburg Monarchy* [Habsburg Monarşisi'nin İnşası] adlı kitabıdır (1979). Bu kitap, esasen I. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar Habsburg tarihçiliğine hâkim olan ve Habsburg İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürekli bir çözüme sürecinden geçerek sonunda yıkılışını organik, doğal, ve kaçınılmaz bir süreç olarak resmeden anlatılara revizyonist bir cevaptır. Oscar Jászi (1929), Carlile A. Macartney (1968) ve Victor Lucien Tapie (1971)'den çözülmeci yaklaşımın o zamana kadar literatüre en fazla etki etmiş temsilcilerinden bazıları olarak bahsedilebilir. Bu tarihçiler ve diğerleri, Habsburg'ların Orta Doğu Avrupa hâkimiyetinin on dokuzuncu yüzyılda nasıl zayıfladığıyla meşgulken R.J.W. Evans, Habsburg devlet mekanizmasının önceki yüzyıllardaki kökenlerine geri dönmüş; hanedanlık, aristokrasi ve Katolik Kilisesi'nden oluşan idari açıdan verimli ve tesirli bir üçlü sistemin Habsburg Devleti'ni modern döneme kadar ayakta tuttuğunu iddia etmiştir.⁶ Bu cazibeli ve iyimser argümana göre Habsburg Monarşisi bünyesindeki farklı etnik gruplardan asilzade aileler, Habsburg hanedanlığının periferideki temsilcileri olmuş ve bu ortaklık sayesinde hanedanlık hem Katolik Karşı-Reformu'nu Habsburg topraklarında etkin bir biçimde uygulamış hem de periferideki diğer idari hedeflerine çoğunlukla ulaşmıştır.

Bu iddia, Habsburg tarihyazıcılığının Anglo-Saxon ayağında neredeyse istisnasız kabul görmüştür. Son kırk yıl içerisinde Habsburg tarihyazıcılığının belki de en fazla alıntılanan ifadesinde R.J.W. Evans, monarşiyi şöyle tarif etmiştir: "... karmaşık, zarifçe dengelenmiş

maktadır. İki yazarın belirttiği gibi bu durum, bahsi geçen üç imparatorluk haricindeki devletlerin tarihyazımlarında ciddi problemlere sebep olmaktadır. Çünkü bu tip karşılaştırmalarda söz konusu süreç ve sonuçların gelişmediği diğer devletler, gayet indirgemeci bir tavırla kaybedenler olarak resmedilmektedir. İşte tıpkı karşılaştırmalı tarih metinlerinde Çin, Roma, ve Britanya imparatorluklarının yaşadığı tarihsel süreç ve sonuçların, bu devletlerle aynı dönemlerde var olmuş diğer siyasi yapılar için yanıtıcı biçimde birer mihenk taşı olmaları gibi, Habsburg ve Rus tarihçilerinin aşağıda incelenecek sonuç odaklı yaklaşımları da kısmen ve belirli bağlamlarda da olsa 1800 öncesi Osmanlı Devleti hakkında indirgemeci karşılaştırmalar içermektedir ve Osmanlı tarihyazımındaki tartışmalara kayıtsız bir biçimde Osmanlı Devleti'ni dönemin kaybedeni olarak resmetmektedir. Başlangıç için Dominick Lieven'in Osmanlı Devleti hakkındaki yorumlarına bakılabilir (Lieven, 2001, bk. İkinci bölüm, 2006).

- 5 Keskin ve kati bir ayırım olmamakla birlikte, literatürde kabaca Avusturya ve Orta-Doğu Avrupa tarihi çerçevesinde "Habsburg Monarşisi"nden; Almanya ve Kutsal Roma İmparatorluğu tarihi çerçevesinde ise "Habsburg İmparatorluğu"ndan bahsedilebileceği belirtilir. Bu makale, Habsburgların Avusturya ve civarındaki hanedanlık topraklarına yoğunlaştığı için Habsburg Monarşisi kullanımı tercih edilmiştir. Kısa bir değerlendirme için (Hochedlinger, 2003).
- 6 Evans, daha yakın zamanda yayımladığı kitabında, 1700 öncesi dönem için iddia ettiği bu üçlü sacayağına, on sekizinci yüzyıl boyunca üç yeni sacayağının eklendiğini iddia etti. Bunlar ordu, bürokrasi ve kontrollü ekonomidir (2006).

bir organizma; bir devlet değil, ama hayret verici derecede heterojen unsurların hafif şekilde merkezci bitişikliği.”⁷ “Hafif şekilde merkezci”lik siyasi ve sosyal açıdan maliyetli bir uyumsuzluğu çağırıyor olsa da Evans’ı takiben başını Amerikalıların çektiği tarihçiler, Habsburg Devletini oluşturan güçler arasında var olduğu iddia edilen birlikteliği, zor da olsa kazanılmış bir başarı olarak yorumlamayı yeğlemişlerdir. Şüphesiz tarihçiler, monarşinin “hayret verici derecede heterojen unsurları”nın sebep olduğu problemleri tamamen gözardı etmediler; ama imparatorlukta mevcut olan ciddi uyumsuzluklar, Evans sonrası tarihyazımında arka plana itilmiştir. Yani Habsburg Monarşisi’nin unsurları arasındaki problemler birer “fasıl”, monarşinin her hâlükarda varlığını devam ettirebilmiş olması ise “asıl” olmuştur. Muhakkak ki sadece Habsburg Monarşisi’nin değil, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının bakiyesi olan topraklarda da ulus-devletlerin neden olduğu ve yirminci yüzyıl boyunca kronik bir şekilde devam eden çatışmalar, tarihçilerin çokuluslu imparatorluklara bakışını pozitifçe çevirmiştir. Lakin Mikhail ve Philliou’nun sonuç odaklı analizler hakkındaki tespitini hatırlayacak olursak monarşinin içinden geçtiği süreçlere değil, o süreçlerin akıbetlerine yoğunlaşan Evans’ın, ilerlemeci ve sonuç odaklı bir anlatıyı kültür odaklı bir anlatıya tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşım, Habsburg tarihyazıcılığında günümüze kadar hâkim olmuştur.

Gerçekten de Evans, kendisinden birkaç yıl önce Robert Kann’ın yayımladığı genel bir anlatı olan *A History of the Habsburg Empire* (1974)’dan çok daha bütüncül ve tutarlı bir inceleme ortaya koymuştu. Esasen Kann da Habsburgların Westphalia Barışı sonrasındaki yüz yılda otoritesini ispatladığını, Avusturya Veraset Savaşları sonrasında da bu otoriteyi yeni bir büyük güç [*Great Power*] olarak pekiştirdiğini iddia etmişti. Ancak Kann bütün bir Habsburg tarihini kapsamaya çalışmış, bu esnada detaylara boğulmuş ve kitabın organizasyonu zayıf kalmıştır. Evans’ın oldukça tartışmacı bir üslupla yazdığı kitapsa 1500-1700 arası Habsburg Dönemine yoğunlaşan bütüncül bir metindir. Bu sebeple, Kann’ın kitabı daha evvel yayımlanmasına rağmen Evans’ın sonradan yaptığı etkiyi yapamamıştır. Yine 1970’lerin başında yayımlanan çok kısa çalışması *The Austrian Achievement* (1973)’ta Ernst Wangermann ikna edici bir analiz ortaya koymadan on sekizinci yüzyıl monarşisinde “birlik ve uyum” olduğunu iddia etmiş ve “etnik ayrımları aşan bir cemaat bilinci”nin varlığından bahsetmiştir.⁸ Yani 1970’lere girildiğinde Habsburg tarihyazımı ilerlemeci ve iyimser yaklaşımların tesirinde yeni bir istikamete yönelmiştir.

1970’lerde ortaya atılan bu tarz iyimser yaklaşımlar, 1980’lerden itibaren, bilhassa Anglo-Saxon akademiyasında Habsburg tarihyazıcılığının genel karakteristiğini belirlemiştir. 1988 yılında Londra’da ve 1991 yılında Minnesota’da düzenlenen konferanslarda

7 “...a complex, and subtly-balanced organism, not a ‘state’ but a mildly centripetal agglutination of bewilderingly heterogeneous elements”(1979, s. 447).

8 Wangermann, benzer fikirleri yaklaşık otuz yıl sonra da savunmuştur. Hatta on sekizinci yüzyıl Habsburg devlet bürokrasisini “aydınlanmış reform makinesi” şeklinde tasvir etmiştir (2006).

genç ve daha yaşlı nesillerden tarihçiler monarşinin tarihini bir muvaffakiyetler tarihi biçiminde yorumlamışlardır. Her iki konferansın daha sonra yayımlanan bildiri kitaplarına, yine Robert Evans, sunum yazılarını yazmış ve Monarşi'nin idari yapısının işleyişi hakkında ilginç sorular ortaya attığında dahi merkezi mekanizmanın verimli ve tesirli olduğundan gayet emin bir tutum sergilemiştir (Evans, & Thomas, 1991; Ingrao, 1994). Son yıllarda Franz Szabo (1994), Paula Fichtner (2003), ve nisbeten Derek Beales da (2009) eserlerinde gösterdikleri iyimser ve ilerlemeci tutumla bu kervana katılmışlardır.

Literatüre son yirmi yılda yapılmış en önemli katkı, bir genel anlatı [*grand narrative*] olan Charles Ingrao'nun *The Habsburg Monarchy* (2000) adlı kitabıdır. Bu, aslında erken modern Habsburg tarihine bir giriş kitabı kabul edilebilir; fakat Ingrao'nun metni anlaşılır, rahat okunabilir ve akıcı bir üslupla yazılmıştır; detaylar açısından etkileyici derecede zengindir ve ikna edici bir kurgusu vardır. O kadar ki lisans seviyesi ders kitabı mahiyetinde de olan bu metin, aynı zamanda 1800 öncesi Habsburg tarihi için en muteber makro anlatılardan birisidir. Gerçekten de Ingrao'nun literatüre hâkimiyeti ve *total* tarih anlatısı üretmedeki başarısı takdire şayandır. Bununla birlikte bu kitap, R.J.W. Evans'ın başlattığı ilerlemeci akımı perçinleştirmiş ve dahası Habsburg Monarşisi tarihini aslında ait olduğu Orta Doğu Avrupa coğrafyasının kendine has tarihsel şartlarından soyutlamaya çalışarak tam anlamı ile Batılı bir çerçeveye oturtmuştur.

Hakikaten dikkatli bir okuyucu, 1618-1815 arası döneme odaklanan kitapta Ingrao'nun esasen 1970'lerde R.J.W. Evans'ın başlattığı sonuç odaklı ve üç ayaklı (saray, asilzadeler, kilise) iyimser ve ilerlemeci tarihyazımsal tutumu bir *grand narrative* hâline dönüştürdüğünü fark edecektir ki bu, Evans'ın kendisine nasip olmamıştı. Evet, bu iyimser anlatıyı kurgularken Ingrao, kendisinden önceki ve sonraki birçok tarihçi gibi Habsburg Monarşisi'nin bütün bir tarihi boyunca boğuştuğu problemleri görmezden gelmemiştir; lakin bu problemlerin Viyana'nın politikalarına tesirlerini arka plana iterek hem bütün problemlere rağmen devletin etkin çalıştığını vurgulamış hem de ve daha önemlisi monarşinin bu ciddi problemler yüzünden fevkalade sıkıntılar yaşadığı dönemlerde dahi Viyana'ya bir muvaffakiyet payı biçmeyi bilmiştir. Aslında, devletin özellikle on sekizinci yüzyılda sürekli mücadele ettiği problemleri dikkate alınca Habsburg Monarşisi'ni oluşturan unsurların ne kadar birlik içerisinde oldukları ve monarşinin ne derecede muvaffakiyet sahibi olduğu sorgulanabilir olmaktadır. Takip eden birkaç paragrafta önce Charles Ingrao ve diğerleri tarafından çokça ifade edilmiş bazı argümanlar özetlenecek; daha sonra, özellikle on sekizinci yüzyılda devletin kronik olarak yaşadığı ve fakat Anglo-Saxon ekolünden gelen tarihçiler tarafından çoğu zaman ikinci plana itilen bazı problemlere değinilecektir.

İlerlemeci ekolde en fazla tekrar edilen bazı argümanlar şunlardır: 1648'de Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalan Vestfalya Barışı'yla Habsburgların, Alman siyasi ve içtimai hayatındaki etkisi zimnen bitmiş olduğu hâlde, yani imparatorluk ciddi bir mağlubiyet yaşamışken Ingrao, bu mağlubiyetten hasıl olan teritoryal daralma ve küçülmeyi

çok önemsemeyen ve Vestfalya Barışı vesilesiyle Habsburgların kendi aile topraklarına (*Erblande*) konsantre olma şansını yakaladığını yazar. Orta Doğu Avrupa tarihçileri bu iddiayı genel olarak kabul ederler. Veyahut 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında imparatorluk, tarihinde olmadığı kadar emniyette olmuştur (Ingrao, 2000, s. 83). Buna paralel olarak 1699 sonrasında monarşinin eski kurumsal yapısının yenisi ile tebdil olduğunu varsayan “İkinci Habsburg İmparatorluğu” döneminin başladığı iddia edilmiştir (Ingrao, 2000, bk. Dördüncü bölüm). “İkinci İmparatorluk” tabiri hem İngiliz hem Fransız hem de yakın zamanda Osmanlı tarihi için de (Baki Tezcan tarafından) ilerlemeci anlatılarda kullanılmıştır. Bu sözde “İkinci İmparatorluk” döneminde İmparatoriçe Maria Theresa’nın reformlarının, Habsburg tarihinde benzersiz bir dönüşümü temsil ettiği iddiası da söz konusu ilerlemecilikle bağdaşmaktadır (Ingrao, 2000, s. 160). Bu iddialara başkaları da eklenebilir.

Şimdi, devletin on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda maruz kaldığı ancak bizzat Habsburg tarihçileri tarafından sıkça bahsedildiği hâlde anlatılarda ikinci plana itilmiş bazı problemlere bakalım. Öncelikle monarşi 1918’de nihayete erece kadar Habsburgların doğu ve batı toprakları arasında ciddi bir gelişmişlik farkı hüküm sürmüştür. Doğudaki köylü hayatı ve toprak verimliliğinin batı Habsburg topraklarından farklılık arz ettiğini gözlemleyen ve fakat doğu Habsburg toprakları için “geri kalmış” ya da “az gelişmiş” ifadesini kullanmak istemeyen David Good (1984), sürekli olarak “daha az gelişmiş” [*less developed*] doğu topraklarından bahsetmiş ve bir ekonomik yükseliş hikâyesi kurgulamayı becermiştir. Aslında Habsburgların ekonomik imkânlarının gayet sınırlı olduğuna bir delil, devletin maddi olarak sürekli müttefiklerine bağımlı olmasıydı. On yedinci yüzyıl sonunda Osmanlı ve Fransız orduları karşısında kazanılan zaferler, Britanya dâhil bütün Avrupa’yı kapsayacak kadar geniş bir ittifaklar manzumesi sonucunda elde edildi. Aslında monarşi, “Güneş Kral” XIV. Louis (1643-1715)’nin Alman topraklarına düzenlediği bitmek tükenmek bilmez sefer ve operasyonlara karşı koyarken Fransa ile okyanus aşırı ticari ve askerî rekabeti olan İngiltere’nin Bourbon karşıtı antipatisinden çokça istifade etmiştir. Charles Ingrao, buna, resmiyete dökülmemiş olmakla birlikte, karşılıklı anlayışla idame ettirilen bir politika olmasını ifade bânında “*consensual politics*” demiştir (2000). Bu çerçevede, Ingrao’nun kitabının hemen başında belirttiği üzere, Habsburg hanedanlığı sadece büyüklü küçüklü Alman prensleri ve şehirleri arasında basit bir denge unsuru da değildi. Buna ilaveten Güneş Kral’ın genişlemeci tecavüzlerine karşı Alman şehir devletlerinin sık sık birleşmeleri gerektiğinde onların yegâne ve tabii lideri de on beşinci yüzyıldan beri Alman tacını giyen Habsburglardı.⁹ Yine İspanya Veraset Savaşları (1701-1714) boyunca Avusturya’nın Prens Eugene’in

9 1438’den Kutsal Roma İmparatorluğu’nun Napolyon Bonaparte tarafından lağvedildiği 1815’e kadar, Alman tacının fasılasız sahibi Habsburglar olmuşlardır. Bu her ne kadar yedi Alman elektörünün ihtiyarıyla olmuş olsa da kıta Avrupa’sında bir denge unsuru olan hanedanlık, uzun yıllar uluslararası destek de görmüştür. Habsburglar, Alman tacını sadece 1742-1745 döneminde kısa süreli olarak Wittelsbach hanedanlığına kaptırmıştır.

askeri dehasından çokça istifade ettiği doğrudur. Bu meşhur generalin Blenheim (1704) ve Turin (1706) zaferleri, savaşın gidişatına tesir etmişti. Ancak Avrupa'da on yıllarca dur durak bilmeden süre giden savaşlara bir fasıla verilmesini sağlayan 1714 Rastaat Antlaşması sonunda Habsburglar'ın hâlâ hayatta kalabilmesi, yukarıda bahsedilen Bourbon karşıtı ittifakın yokluğunda biraz zor olabirdi.

Aynı yıllarda bir doğu kumpanyası vasıtasıyla İngiliz ve Felemenk müttefikleriyle açık ve uzak denizlerde ticari rekabete girişen Avusturya, bu girişimden de eli boş dönecektir. Yine bu dönemde ciddi boyutlarda bir Macar isyanı 1711'de Szatmar Barışı ile nihayete erdi; fakat normalde isyanlarına çokça harici destek alan Macarların bu dönemdeki lideri Rakoczi Ferenc, böyle bir destekten mahrum kaldı ve ancak o zaman Viyana'ya boğun eğdi. Avusturya'ya on yedinci yüzyıl boyunca çokça sorunlar çıkaran İsveç'inse uzun yıllar süren Kuzey Savaşları sonrasında Çar Büyük Petro tarafından etkisizleştirildiğini bu çerçevede hatırlatmak yerinde olacaktır. Yani on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde, Habsburgların ayakta kalmasına ciddi anlamda yardımcı olan uluslararası bir konjonktürden bahsedilebilir. Bu şartların yokluğu hâlinde monarşinin kendini idame ettirebilmesi çok zor gözükmektedir.

Habsburg tarihyazıcılığında dikkat çekici bir tutarsızlık da VI. Charles (1711-1740)'ın sözde "İkinci Habsburg İmparatorluğu"na hükmettiği iddiasıdır (Ingrao, 2000). Hâlbuki bizzat tarihçi Ingrao'nun kendisi, VI. Charles'ın 1600-1800 arasında Habsburg Monarşisi'ne en az katkı yapan imparator olduğunu yazar. Evet, 1713'te VI. Charles'ın krallığı döneminde ilan edilen ve Habsburg Monarşisi'nin ilk ve tek imparatoriçesi olarak devletin on sekizinci yüzyıldaki serencamına derinden tesir edecek Maria Theresa'nın tahta yükselmesini uluslararası taahhüt altına alan *Pragmatic Sanction* (Alm. *Pragmatische Sanktion*) VI. Charles'ın gerçekleştirdiği kayda değer bir başarıdır. Ancak, 1740'a kadar imparatorluk tacını taşıyan VI. Charles için hükümdarlığının geri kalan kısmı çok da parlak geçmedi. 1740 itibarıyla Habsburglar zenginlik ve refah sergilemekte pek mahirlerdi, ancak, bu ikisini üretmekte çok zayıflardı (Ingrao, 2000). Habsburg hanedanlığının evliliklerle neler kazandığını hatırlatan ve on beşinci yüzyıldan beri söylenegelen "*Bella gerant alii, tu felix Austria nube! / Nam quae Mars aliis, dat tibi diva Venus*", yani "Bırak diğerleri savaşsın; sen, mesut Avusturya, evlenesin! / Diğerlerine Mars'ın verdiği, sana tanrıça Venüs versin." deyişi, on sekizinci yüzyılda hâlâ bir hakikati yansıtmaktaydı. Avrupa'da bir hayli değişmiş siyasi konjonktürden ötürü on sekizinci yüzyıldaki evliliklerin on beşinci yüzyılda I. Maximilian'in önyak olduğu evlilikler kadar tesirli olması beklenemezdi; ama VI. Charles, kendini daha tekin hissetmek adına Bavyera ve Saksonya veliaht prensleri ile iki kız yeğenin evlenmesine onay verdi. Hâlbuki kanuni geçerliliği o devirde hâlâ münakaşalı olan birtakım eski yasal dökümanlardan ötürü danışmanları bu evliliklere karşı çıkmıştı (Ingrao, 2000).

Yine on sekizinci yüzyılın ilk yarısı itibarıyla Habsburgların finansal sıkıntıları bitmemiş ve kritik anlarda hariçten maddi yardım alma mecburiyetinin üstesinden de geline-

memiştir. Yukarıda bahsedilen konjonktürel sebeplerden ötürü Avusturya'nın Büyük Güç [Great Power] mevkisini idame ettirmesine finansal olarak sürekli yardım eden İngiltere, hem XIV. Louis'in ölümü hem de Avusturya Veraset Savaşlarıyla (1740-1748) Prusya'nın da Avrupa siyaset sahnesine girmesiyle artık Habsburglarla sürdürdüğü "mantık evliliğini" sorgulamaya başlamıştır. İngiltere'nin bu tereddüdü sebebiyle Avusturya, bu savaş boyunca ciddi parasal sıkıntılar yaşadı. Esasen Prens Eugene, "İmparatorluğun kurtuluşu tek seferde 50.000 florin toplayabilmesine bağlı olsaydı, bu yine de imkânsız olurdu" dediğinde bir hakikate işaret ediyordu (Ingrao, 2000).

Sadece Habsburg tarihyazımında değil, aynı zamanda on sekizinci yüzyıl Avrupa tarihi genel metinlerinde, imparatorluğa tam elli yıl boyunca hükmeden Maria Theresa ve ve oğlu II. Joseph, "aydınlanmış despotlar" olarak resmedilir ve övülürler (Scott, 1990). Maria Theresa, hakikaten de Avusturya'nın son büyük barok hükümdarıydı; ama yine Charles Ingrao'nun ifadeleriyle, monarşinin gelişimine çok az katkıda bulundu (Ingrao, 2000). Esasında yaptığı reformaların birçoğu en azından fikir olarak babası VI. Charles'ın döneminde doğmuştu. Maria Theresa, bu fikirlerin aksiyona dökülmesi için daha büyük enerji sarfetti ve Habsburglar'a en büyük hizmeti bu oldu. Kaynaklar neredeyse hemfikir olarak Maria Theresa'nın güçlü bir adalet hissine sahip ve faydacı olduğunu, hizmetinde çalıştırdığı insanların kumaşından çok iyi anladığını aktarırlar. Bunların hepsi de Maria Theresa'yı tartışmasız biçimde iyi bir insan ve lider yapar; ancak, onun kaynaklarda yansıtıldığı kadar büyük bir hükümdar olup olmadığı tartışılabilir.

Avusturya Veraset Savaşları başladığında başkaldırmaya pek alışkın Macar soyluların desteğini almak isteyen Maria Theresa, onlara birçok imtiyazlar vermiştir. Hâlbuki Macarlara imtiyaz verilmesi Avusturya devlet geleneğinde bu döneme kadar hiç makbul bir durum değildir. Bu imtiyazların verilme sebebi, 1740'da Silezya'nın ansızın Prusya tarafından ilhak edilmesi ve buna mukabil Maria Theresa'nın Prusya'yla en kısa zamanda bir rövanş mücadelesi başlatmak istemesidir. Maria Theresa, bu mücadeleden önündeki bir engelin de dâhilî meseleler olduğunu görmüş ve teyakkuz hâliyle Macar meselesine ivedi bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Lakin Avusturya, Silezya'yı bir daha kazanamadı. Joachim Whaley'nin belirttiği üzere Silezya'nın 1740'da Prusya tarafından ilhakı Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Avusturya-Prusya düalizminin başlangıcı kabul edilecek kadar önemli bir olaydır (Whaley, 2012, s. 349). O kadar ki Tim Blanning, on sekizinci yüzyıl sonu itibarıyla Habsburgların tarihi ve jeopolitik sebeplerden ötürü rakiplerinin ve bilhassa da Prusya'nın gerisinde kaldığını yazar (1994, s. 20). Ama Habsburg tarihyazıcılığı, Avusturya'nın verimli topraklara sahip bu en zengin bölgesinin kaybına kritik bir dönüm noktası olarak yaklaşmaz. Gerçekte Berlin'de mukim Hohenzollern Hanedanlığı'nın Silezya'yı ilhakı karşısında Habsburgların çaresiz kalması, Alman topraklarındaki psikolojik avantajı da bu hanedanlığa tevdi etmiştir. Habsburglar'ın bir denge unsuru olarak gözden düşüşünün böylece başladığı da iddia edilebilir. Makro ölçekte bakıldığında 1740'ı takip eden bir buçuk yüzyıl boyunca Orta

Avrupa'da Hohenzollern Hanedanlığı'nın siyasi ve iktisadi baskınlığı tedricen ziyadeleşirken Habsburglar, yavaş yavaş marjinalleşmiştir.

Dahası, faydacı ve iyi niyetli bir hükümdar olarak resmedilmesine karşın Maria Theresa, Aydınlanma'nın ortaya attığı fikirlerden rahatsız olmuş ve onları sevmemiştir. Devletin sınırları içerisinde dinî çoğulculuğa tahammül edememiş; Habsburg ekonomisine zarar verme pahasına değişik sektörlerde piyasaya hâkim olan Yahudilerin birçoğunu yerlerinden sürmüş ve nice Protestanları cezalandırmış ve kitaplarını toplatarak yakarmıştır (Ingrao, 2000, s. 170, 190). Bu bağlamda Maria Theresa, tarihçi Robert Bireley'in Habsburg Monarşisi'nin kurucusu olarak tanımladığı II. Frederick'ten hiç de farklı davranmamıştır. II. Frederick'in Otuz Yıl Savaşlarının ilk yarısı boyunca taviz vermeden Katolik Kilisesi'ni müdafaa eden bir hükümdar olduğu hatırlatalım.

Pratikte iki aşamadan oluşan bir ıslahat silsilesi olan Theresa reformlarının sonuna gelindiğinde, yine Ingrao'nun kendi ifadesiyle, ne devlete hâkim olan karmaşanın ne de üretkenlik ve verimlilik problemlerinin üstesinden gelinmişti (Ingrao, 2000, s. 180). Literatürde sık sık Maria Theresa ve oğlu II. Joseph'in ortak hükümlerleri esnasında yaptıkları okul reformlarından iyimser üslupla bahsedilir. Habsburg Hanedanlığı'nın, köylü ailelerin çocuklarını okula yazdırmaları şartı getirerek tebaanın iyiliğini ve kalkınmasını arzuladığı; lakin aynı köylülerin, çocuklarının tarla yerine okula gitmelerine içerlediklerinden bahsedilir. Aslında James Van Horn Melton (2006, s. 58)'un kaydettiği üzere, reformistler sıradan halkın ilkökul seviyesinin ilerisinde eğitim almalarını engelleyici önlemler alıyorlardı. Hatta içlerinde açıkça devletin sadece istisnai durumlarda fakirlerin çocuklarına eğitim izni vermesi gerektiğini savunanlar vardı. Yani İmparatoriçe'nin okul reformları, daha baştan sınıflar arasında hudutlar üreten, kısıtlayıcı ve elitist politikalar içeriyordu. Bu bize, R.J.W. Evans'ın üçlü önermesine göre asilzadelerin monarşinin temel taşlarından birisi olduğunu da hatırlarsak Habsburgların elitist yönetim anlayışının on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında hiç de değişmediğini gösterir. Bu durumda şu söylenebilir: Her ne kadar on sekizinci yüzyılda yapılmış olan her türlü eğitim reformu, o devir için yenilikçi addedilebilir olsa da ilerlemeci anlatılar, bu reformları fazlaca övmektedirler.

II. Joseph'in on yıl (1780-1790) devam eden tek başına hükümdarlığı, Derek Beales'in mecazen ifade iddia ettiği gibi bütün dünyaya karşıydı (Beales, 2009). II. Joseph'e "devrimci imparator" lakabını takan Saul Kussier Padover'in ne anlatmak istediğini, günlük ortalama 690 belge imzaladığı bilinen Joseph'in amansız reform girişimlerinden anlıyoruz (Padover, 1967). Fakat mutlakiyetçiliğin Avrupa tarihindeki sembolü kabul edilen Fransız kralı XIV. Louis'nin "hayal kırıklığına uğramış bir mutlakiyetçi" olarak öldüğünü belirten Norman Davies'e itibar edersek (Davies, 1996, s. 579) II. Joseph'in de şevki kırılmış bir reformist olarak öldüğü söylenebilir. II. Joseph'in asilzadelere has seremoni ve ritüellerden nefret ettiği doğrudur; ve aynı asilzadelerin onun reformlarına direnişi çok çetin olmuştur. Reformları biraz da bu yüzden Monarşi'nin bazı kısımlarına

hiç tesir etmemiştir (Ingrao, 2000, s. 188). Bu sebeple, mesela 1781’de ilan edilen ve birçok Habsburg eyaletinde serflerin zorunlu çalışmalarını yasaklayan Azat Fermanı’nı [*Emancipation Patent*] “Monarşi’nin iktisadi hürriyetini ve serflerin emniyetini teşekkül yolunda atılmış kararlı adımlar” olarak adlandırmak, devletin geneline hâkim olan maddi şartlar düşünüldüğünde fazlasıyla iyimser kalmaktadır. Nitekim bu fermanın geçerliliği olmamış; serfler, durumlarında gerçekten yaşanacak iyileşmelerin başlangıcı için 1848’i beklemek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan David Good’un uzun zaman önce belirttiği üzere, on sekizinci yüzyılda yapılmış bu tarz ve benzer altyapı reformlarının esas hedefi Viyana’nın stratejik ihtiyaçlarını karşılamaktır (Good, 1984, s. 161). Bu dönemde hâlâ Habsburgların batı ve doğudaki toprakları arasında ekonomik gelişmişlik açısından bir uçurum bulunmaktaydı ki bu fark, I. Dünya Savaşı sonunda dahi giderilmiş değildi. Sebebi basitti: Taşranın yegâne hâkimleri olan asilzadeler, bütün monarşi genelinde eş güdümlü ekonomik politikalar uygulanmasına engel oluyorlardı. Sonuçlar Joseph açısından felaket boyutlarında olacaktı. Asilzadelerin direnişi artarken durumlarında daha esaslı iyileştirmeler bekleyen serfler, çalışmayı hepten bıraktılar (Ingrao, 2000, s. 202).

Yukarıda bahsedilen ve bahsedilmeyen Theresa ve II. Joseph reformlarının, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Almanya’sında çok popüler olduğu düşünülen rasyonel yönetim anlayışı “kameralizm” [Alm: *Kameralwissenschaft* ; İng: *cameralism*] ile ilişkilendirilmesi Habsburg tarihyazımında çokça rastlanan bir durumdur. Maria Theresa ve II. Joseph dönemi için bahsedilen, toplanılan verginin en önemli kaynağı olan köylülerin maddi refahlarının korunmasını esas alan köylüyü koruma (*bauernschutz*) politikalarının da ilerlemeci tarihyazımında sıklıkla vurgulandığını görüyoruz ki kameralizmin kendisine yapılan vurgu da bu ilerlemeci tarihyazımının bir sonucudur. Yakın zamanda Joachim Whaley tarafından belirtildiği üzere hususi piyasa teşvikleri olmadan bu politikalar, Almanya’da ya çok az etkili olmuş ya da hiç olmamıştı (2012, s. 499). Diğer bir yeni çalışmada kameralizmin ne sanıldığı gibi bir bilim olduğunu ne de kameralizmin akıl babaları olduğu düşünülen sözde bilim adamlarının tarihçiler tarafından kendilerine gösterilen ilgiyi hak eden profesyoneller olduğunu okuyoruz. Andre Wakefield (2009)’in bu yetkin, revizyonist çalışmasına göre, ilerlemeci ve iyimser Avrupa tarihi metinlerinin çoğunda izlerine rastladığımız ve güya modern devlete takaddüm ettiğine inanılan, yukarıda da bahsi geçmiş olan “iyi organize olmuş erken modern polis devleti” [*well-ordered police state*]¹⁰ kameralistlerin muhayyilesinde oluşmuş ve risalelerinde anlatılmış bir idealdi (Wakefield, 2009, s. 138). Kameralizmle ilgili iddiaların etraflıca tartışılması iktiza eder; ancak, şimdilik şunu belirtmekle yetinelim: Maddi şartlardaki çalkantılar ve belirsizliklerle sürekli olarak boğuşan sözde “erken modern” devlet, kameralistlerin muhayyilesinde ve bu makalede bahsi geçen Habsburg tarihçilerinin ilerlemeci

10 Bu varsayımın önemli savunucularından birisi aşağıda bahsi geçecek olan Marc Raeff’tir (Marc Raeff, 1983).

anlatılarında kurgulanan, sürekli tekâmül eden temsili devletin çok uzağındaydı. Ocak 1790'da bütün reformlarını yürürlükten kaldıran II. Joseph, üç ay sonra hayatını kaybetti. Ölüm döşeğindeyken mezar taşına şöyle yazılmasını istediği aktarılır: "Burada, yaptığı her işte başarısız olan Joseph yatıyor." (Ingrao, 2000, s. 209). Bütün bunların ışığında Tim Blanning'ın, II. Joseph'in literatürde moderleşme ile ilişkilendirilen reformlarını, "imkânsızın denenmesi" olarak yorumlaması çok itibar görmemiştir.¹¹

Kısacası, tarihçiler ilerlemeci ve iyimser anlatılarında Habsburg Monarşisi'nin sürekli olarak tekâmül ettiğine dair bir resim oluşturmaya çalışıyorlar. Eldeki verilerin ışığında bu iyimserlik, en iyi ihtimalle tarihyazımsal bir yanılsamadır ve Habsburg Monarşisi'nin gerçekte ne olduğu değil; tarihçilerin monarşiyi nasıl görmek istediklerine dair bir resim vermektedir. Şüphesiz, tarihçiler Habsburg Devleti'ni oluşturan ve birbirleri ile sürekli mücadele hâlinde olan unsurları tamamen göz ardı etmezler; fakat seçilmiş bazı *sonuç*lara odaklanan ve her halükarda imparatorluğun sürekli olarak tekâmül ettiğini varsayan bir anlatı kurgulayarak bu devasa idari ve diplomatik yapının siyasi, içtimai ve kültürel dünyasına dair gerçekçi sorular sormazlar. Böylece, bizatihi Avrupa tarihinin bir unsuru olan Habsburg Monarşisi'nin tarihyazımı, Avrupamerkezcilik anlayışının en belirgin karakteristiği olan ilerlemeciliğin etki alanına girmiş olur. Charles Ingrao, kitabında on sekizinci yüzyılın ikinci dönemini incelediği bölümü şöyle bitirir: "Habsburglar [1789 itibarıyla], çağdaşlarına göre ne zayıftı ne geri kalmıştı ne de gerileme dönemine girmişti." (Ingrao, 2000, s. 219).

On Sekizinci Yüzyıl Rus Çarlığı Tarihyazımı

Tarihsel olarak Rus topraklarının büyük bir bölümü, Avrupa coğrafyasının tabii bir parçası olmamakla birlikte, Romanov Hanedanlığı altında Rus devleti bilhassa on sekizinci yüzyıl başından itibaren Avrupa siyasetine giderek artan oranlarda tesir etmiştir ve bir o kadar da Avrupa'nın siyasi, içtimai, ve kültür hayatından etkilenmiştir. Bu süreçte Rusya'nın ne kadar Avrupalılaştığı yahut modernleştiği/Batılılaştığı sorusu literatürde belli başlı bir tartışma konusudur.¹² Böyle olunca Habsburg tarihyazıcılığında ilerlemecilik şeklinde kendini gösteren ve Habsburgların batı Avrupalı devletlerle paralel bir gelişim gösterdiğini varsayan yaklaşım, Rus tarihi bağlamında açıktan bir modernleşme/Batılılaşma tartışmasına dönüşmüştür. Fakat Batı dışı olarak tasnif edebileceğimiz birçok devlet ve coğrafya üzerine yapılmış tartışmaların aksine Rus Çarlığı tarihyazımında Avrupamerkezcilik, çarlığı Batılı olmayan bir devlet olarak dışlamaz. Tam tersine,

11 "All attempts to impose standardization through centralization, secularization, Germanization - and all the other '-isations', associated with modernization - Joseph was certainly attempting the impossible" (Blanning, 1994, s. 205).

12 Bu konuyu tartışan çokça kitap ve makale mevcuttur. Başlangıç için bk. Dixon, (1999); Waugh, (2001).

onun Avrupalılığını savunur ve aynen Habsburg tarihyazımında olduğu gibi, birçok Amerikalı tarihçinin önderlik ettiği bu tartışmalarda Rusya'nın Avrupalılaştırma yolunda attığı adımlar övülür. Modernleşme ve Batılılaşmanın niteliğini belirlemede belirli kurumsal sonuçların üretilmiş olması en birincil gösterge olduğu için de denilebilir ki Rus Çarlığı tarihyazıcılığında da sonuç odaklı anlatılar bolca mevcuttur.

Rusya'nın, on sekizinci yüzyılda, bilhassa Çar Büyük Petro (1696-1725) ve Çariçe Büyük Katerina (1762-1796) önderliğinde çoğunlukla İsveç ve büyük Alman prensliklerini örnek alarak Kuzey Avrupalı bir modele göre modernleştiği varsayımı literatürde genel olarak kabul görmüştür. Rusya'nın böylece kurumsal anlamda Avrupalılaştığı iddiasına teorik çerçeve kazandırmış tarihçilerden birisi yukarıda da bahsi geçmiş olan Marc Raeff'dir. Daha önce belirtildiği gibi Raeff, erken modern dönemde devlet örgütünün daha verimli çalışan ve güya rasyonel bir yapıya büründüğüne inanır ve muhtelif Alman prensliklerinin gerçekleştirdiği yasal ve idari reformların bu erken modern devletin gelişimine işaret ettiğini iddia eder. Burada Raeff, teorik ve pratik anlamda modernitenin temellerinin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda atılmış olduğu ön kabulünü tekrar etmektedir ki ana akım Avrupa tarihyazıcılığı, bu ön kabul üzerinde fikir birliği içerisindedir.¹³ Raeff, işte bu sürece Büyük Petro ve Büyük Katerina'nın reformları vesilesiyle Rusya'nın da katılmış olduğunu iddia eder. Bu reformların ne kadar küllü ve kapsayıcı olduğu noktasında çekinceleri olsa da bu çekinceler onu iddiasından vazgeçirmez (1971, s. 8-9, 26-27). Bu iddiaları dillendirdikten çok sonra Raeff, mesela yabancı dil öğreniminin, eğitimin, matbaanın ve kitap basımının yaygınlaşması veya Büyük Katerina'nın ve önde gelen boyarların Voltaire ile mektuplaşmaları gibi esasen devasa bir ülkede çok küçük bir azınlığın hayatını etkileyen gelişmelerden hareketle "Avrupalı Rusya'nın doğuşundan bahsetmiştir (2003). Burada belirtmek gerekir ki yakın zamanda yapılan araştırmalar, on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında okuryazarlık seviyesinin birkaç istisna şehir dışında çok düşük olduğunu ortaya koymuştur. Thomas Munck, on sekizinci yüzyıl ortalarında Paris, Londra ve Amsterdam'daki okuryazarlık oranları hakkında detaylı istatistiki bilgiler verir; fakat mesela 25 milyonluk Fransa'da sadece 25 ila 30 bin civarında okuma alışkanlığı bulunan insan olduğunu yazar. Üstelik eğitimin ve okuma alışkanlığının çoğunlukla fonksiyonel olduğundan bahseder ve ilkökul sonrası eğitimin bütün Avrupa'da çok düşük olduğunu ekler (2000, bk. Üçüncü bölüm). Aydınlanma'nın en dinamik olduğu Batı Avrupa'da ve Fransa'da dahi durum böyleyken Raeff'in Rusya hakkında istatistiki dayanaktan yoksun iddiaları gayet abartılıdır. Bu çerçevede, harita kullanımı ve seyahatname literatürünün varlığını bir Avrupalılık olarak sunan Richard Wortman'ın da gayet indirgemeci bir Avrupamerkezci tavır sergilediği belirtilebilir (2003). Bilindiği gibi on altıncı yüzyılda mesela Osmanlı denizcileri de çok gelişmiş haritalar kullanıyorlardı.

13 Raeff'in bu kitabına temel oluşturan daha evvel yayımladığı makalesinin başlığı, "on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Avrupa'da modernliğin gelişimi" ifadesini de içerir (1975).

"Avrupalılaşma/Avrupalılaşmama" meselesi Rus tarihi çerçevesinde ele alınca başkôşe hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde Büyük Petro'nundur. Gerçekten de Petro'nun, Rus tarihinde neyi temsil ettiği konusu tarihçilerin kolay kolay vazgeçemeyeceği bir tartışma gibi duruyor. Petro'nun en önemli reformları arasında şunlar sıralanabilir: Asilzadelere has geleneklere göre işleyen yönetim usulü (*prikazy*) yerine, İsveç'ten örnek aldığı bakanlık/nezaret (*college*) sistemini getirmiş ve merkezi idareyi güçlendirmeye ve daha efektif hâle getirmeye çalışmıştır. Ayrıca 1714'de, boyarların geleneğe dayalı ayrıcalıklarını, adına soyluluk rütbeleri (*Table of Ranks*) diyebileceğimiz bir liyakat sistemi ile ikame etmiş; Rusların geleneksel hükümet meclisi olan *Duma*'nın yerine de Senato'yu yerleştirmiştir. *Duma*'ya giriş, asilzade ananelerine uygun olarak iltimasla olagelmışken Senato'ya girişte yine liyakat ve kabiliyet esas alınmaya başlanmıştır. Ortodoks Patriği'nin yetkileri elinden alınmış, Çar tarafından direkt atanan kilise memurlarından müteşekkil bir heyet kiliseyi yönetmeye başlamıştır ki bu, Rus devlet geleneğinde çok merkezi bir yeri olan Patrikhane için esaslı bir reformdur. Petro'nun bu reformları, bazı değişikliklere uğrayarak da olsa I. Dünya Savaşı sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Kısaca denilebilir ki Büyük Petro, kelimenin tam anlamı ile radikal bir reformistti ve birçok Batılı kurum ve değer, Rus kültür dünyasına girişinde önemli rol oynamıştır. Bu sebeple, Rusya'nın Avrupalılaşması üzerine mevcut literatürde Petro'nun başrolde olması yadsınamaz.

Peki, Petro'nun reformları gerçek anlamda bir ilerleme kabul edilebilir mi ve reformların ürettiği bu "sonuç"lara bakarak Rusya'yı muvaffak bir devlet ilan edebilir miyiz? Amerikalı tarihçiler, Petro'nun Rusya'yı Avrupalılaştırdığı ve böylece ileri, muvaffak bir devlet yaptığı hususunda kendilerinden çok emindirler. Esasen Rus tarihçiler arasında da on dokuzuncu yüzyıldan bu yana Petro'nun reformlarını tumturaklı ifadelerle övenler çıkmıştır. Peter Chaadaev ve Sergei Soloviev, bunlar arasında zikredilebilir. Hatta Petro'nun bir tanrı gibi Rusya'nın bedenine ruh üflediği dillendirilmiştir. Ancak bizzat yine Rus tarihçiler arasında bu konuda ciddi çekinceler ifade edenler de mevcuttur. Kökleri on dokuzuncu yüzyılda zuhur eden Slavcılık'a (*Slavophiles*) dayanan bir ekol, Rusya'nın kendine has harmonik yapısının Büyük Petro'nun reformları yüzünden bozulduğunu ve Rusya'nın kültürel kimliğini kaybettiğini iddia edegelmiştir. Yirminci yüzyılın en önemli Rus düşünürlerinden Nicholas Berdyaev, Büyük Petro'yu Lenin ve Bolşevikler'le karşılaştırdığı bir paragrafında hem Petro'nun hem de Bolşeviklerin eşit derecede "barbarlık, vahşet ve yukarıdan aşağıya zorla kabul ettirilen fikirler" üreterek Rus geleneklerini hiçe saydıklarını belirtmiştir (1960, s. 14). Sonrasında yirminci yüzyılın önemli Rus tarihçilerinden Sergei Platonov da Büyük Petro'ya devrimci yakıştırması yapılamayacağını; çünkü Petro'nun kendinden evvel başlamış reformist bir tavrın temposunu yükseltmiş olduğunu yazmıştır ki bu da aslında literatürde bugün kabul edilmiştir denilebilir. İsmi zikredilen ve edilmeyen başka tarihçilerin Büyük Petro hakkındaki değerlendirmelerini analiz eden Alexander Chubarov, Büyük Petro'nun reformları üzerine yapılan herhangi bir tarihsel değerlendirmenin kaçınılmaz olarak

tarihçinin subjektif değer yargılarından etkilendiğini ve her yorumcunun politik bir ajandası olduğunu belirtmiştir.¹⁴

Yukarıda bahsi geçen reformları Petro'nun karakteri etrafında analiz eden Evgeni Anisimov da bu konuda dengeli değerlendirmeler ortaya atmıştır. Anisimov, Petro'nun reformlarının Rusya'ya katkılarını över; ancak bu reformların Rusya'da devletin kutsandığı bir geleneğin temellerini attığını yazar. Anisimov'a göre Petro'nun reformları, Rus coğrafyasında başka sosyal formların oluşmasını engellemiş; insana yabancılaşmış bir devlet aygıtı kendisi için/kendi kanunlarıyla işlemeye başlamıştır (1993, s. 5-6, 296). Anisimov, açıkça Büyük Petro'nun reformlarının ahlaki ve insani boyutunu sorgulamış; küçük bir yönetici elitin geleceği için koca bir ülkenin kurban edildiğini belirtmiştir. Bu durumda Büyük Petro reformları dolayısıyla Rusya'yı hâlâ muvaffak bir devlet kabul edebilir miyiz?

Donald Ostrowski, Büyük Petro'yu Rus tarihinde bir dönüm noktası olarak görenlere Petrokolik (*Peterphiliac*) lakabını yakıştırır. Ostrowski'ye göre Petro'nun reformlarını uygulaması gereken devlet adamları dahi onu anlamamışlardır. Ostrowski, reformların, ancak idareci sınıfın tecrübe ettiği değişiklikler getirdiğini yazar ve yukarıda da belirttiğimiz gibi büyük halk kitlelerinin hayatında hiçbir esaslı değişikliğe tekabül etmediğini belirtir (2010, s. 457). Hâl böyleyken bazı Amerikalı tarihçilerin sadece Büyük Petro hakkında değil, Rus tarihyazıcılığındaki başka önemli konularda da değer yargılarının dünün ve bugünün Avrupa'sında Rusya'nın nerede konumlandığına dair bazı Avrupamerkezci kanaatlerle şekillendiği düşünülebilir. Yine Ostrowski, mesela Rus devlet geleneği ve Rus kültüründe Moğol etkisini tartıştığı etkileyici çalışmasında, Moğol etkisini her ne pahasına olursa olsun reddeden diğer bir tarihçi Nicholas Riasanovsky'nin, Moğolların Rusya üzerindeki her türlü etkisini reddederek "Aspirin, başağrısından ödünç alınmaz." dediğini yazar. Ostrowski'ye göre bu ve benzer kanaatler, tarihî bilgilerin değil, tarihçilerin zihninde genellikle araştırma öncesinde zaten oluşmuş olan ön kabullerin bir uzantısıdır (1998, s. 4, 12).

Hakikaten de James Cracraft (2003)'ın ve Riasanovsky'nin yazdıklarına bakılırsa Rus Çarlığı'nın nevi şahsına münhasır ve hiçbir şekilde Batılı olmayan birçok özelliğine rağmen Avrupalılaşması mukadderdir. Riasanovsky, Amerikan üniversitelerinde en çok okutulan Rus tarihi metinlerinden birisi olan kitabında, Kiev Prensiği'nden beri Moskova'ya hep Batılı güçlerin tesir ettiğini iddia eder. Moğolların ve Rus topraklarının önemli bir kısmına uzunca bir süre hükmetmiş Altın Orda Devleti'nin Rus tarihinde bahse değer tesirler bıraktığını kabul etmez ve Moğolların, ancak yıkıcılıkları ile anılabileceğini yazar (Riasanovsky, 2005a, s. 70). Yine aynı tarihçi, mesela Hristiyanlığın Ruslar tarafından kabul edilmesini, böylece de Rus kültür dünyasının tarihsel süreçte Avrupa'ya eklemelenmesini Rus kimliğinin oluşmasında en önemli olay olarak niteler

14 Bu paragraftaki bilgiler için bk. Chubarov, (1999, s. 17-35)

(Riasanovsky, 2005b, s. 4). Esasen Riasanovsky'nin bu keskin iddiası, uzman tarihçilerin kendi alanlarındaki bulgularıyla çelişmektedir. Mesela Michael Khodarkovsky etkileyici çalışmasında, Moskova Prensiği'nin bilhassa Moğol ve diğer Türki kabilelerden hangi yönetim geleneklerini ne vesileler ile aldığını çarpıcı biçimde resmeder. Khodarkovsky, on sekizinci yüzyıl başlarına kadar bir Rus hâkimiyetinden bahsedilemeyeceğini, Rus devlet merkezi ile Türki hanlıklar arasındaki iletişimde kavramsal bir kargaşanın hâkim olduğunu ve dönemin metinlerinde iki tarafın da birbirlerinin hâkimiyeti kabul etmediğini yazar. Hatta Khodarkovsky'ye göre Moskova'nın dinî meşruiyetinin, Bizans'ın Hristiyan geleneğine, siyasi meşruiyetininse Altın Orda'ya dayandığını belirtir. Bu durum, on altıncı yüzyıldaki karışıklık ve sonrasında Romanovların tahta oturmasına kadar devam etmiş ve yeni bir Ortodoks Hristiyan aidiyetin inşası ile son bulmuştur (2004, s. 74-75, 222).

Rusya'nın ne zaman tam anlamı ile Batılılaştığı ve bu tartışmada Büyük Petro'nun nerede durduğu sorusu ile ilgili olarak araştırmacılara, *Slavic Review*'in bu konuya ayırdığı bir tartışmaya göz atmaları tavsiye edilebilir.¹⁵ Fakat özetlemek gerekirse bu özel sayıda da bir makale yayımlayan Ostrowski'nin gerçeğe daha yakınmış gibi duran iddiasına göre Rus Çarlığı, on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı dünyasının bir parçası değildi (D. Ostrowski, 2010). Rus devletinin, seçkin ve güçlü boyarların hâkim olduğu siyasi yapısı yine aynı döneme kadar değişmemiştir. Ostrowki, bir adım daha ileri gider ve avam tabakasının ve köylülerin yirminci yüzyıla kadar kendilerini bir Rus devletine ait görmediklerini yazar. Böyle bir durum, Batı Avrupalı Aydınlanma filozoflarının, devlet aygıtının tebaasıyla münasebeti hakkında on yedinci yüzyıl Avrupası için dillendirmeye başladıkları fikirlerle çelişir.

Lindsey Hughes (2002) ve Isabel de Madariaga (1981)'nin sırasıyla Büyük Petro ve Büyük Katerina üzerine biyografilerinde de Rusya'nın Avrupalılaşıyorak değiştiği varsayımı o kadar kuvvetlidir ki bu metinler, tam anlamı ile Avrupamerkezci kabul edilebilir. Bu noktada Daniel Clark Waugh'nun (Waugh, 2001) eleştirilerine kulak vermek yerinde olacaktır. Buna göre Petro ve Katerina merkezli, Rusya'nın Avrupalılaşıyorak tekâmül ettiğini varsayan genelleştirici çalışmalar, esasen devlet merkezli anlatılardır. Bu anlatılar, Rus Çarlığı'nın uçsuz bucaksız büyüklüğünü ve bu topraklarda yaşayan Rusya nüfusunun yaklaşık yüzde doksanına tekabül eden insanların yirminci yüzyıla kadar içinde yaşadıkları şartları görmezden gelir. Gerçekte Rusya, Büyük Katerina'nın hükümdarlığının son döneminde Moskova Hanlığı'nın gelişmiş bir formu gibiydi ve on sekizinci yüzyıl boyunca hayata geçirilmiş reformların esas faydası boyarların ülke genelindeki hükümlerini pekiştirmek olmuştu. Ostrowki, 1800 yılına gelindiğinde Rusya'nın modern devlet olma eğilimleri olduğunu kabul eder; ama Rusya'nın henüz modernleşmenin çok uzağında olduğunu belirtir. Simon Dixon'a göre 1825 itibarıyla bile Rusya modern değildir (Dixon, 1999, s. 256).

15 Forum: (2010). Divides and ends-periodizing the early modern Russian history. *Slavic Review*, 69(2).

Sonuç Yerine

Avrupamerkezci yaklaşımların her şeyden önce Batı dışı dünyanın tarihyazımını etkilediği doğrudur; ancak, burada görüldüğü gibi bizzat Avrupa tarihinin unsurları olan devletlerin tarihi de Avrupamerkezci bir tavırdan etkilenmektedir. O zaman şunu söyleyebiliriz: Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin alametifarikası olan ve maddi süreçlere ve onların sonuçlarına odaklanan ilerlemeci anlatılar, yalnızca kategorik olarak Batı dışı kabul edilen toplumların tarihyazımını etkilemez. Burada Habsburg ya da Rus devletlerinin Batılı olup olmadıkları hakkında bir tartışmaya girilmedi; ancak bu devletlerin Avrupa'ya ne kadar ait oldukları tartışılacak tarihsel coğrafyalarının, tarihyazıcıların ilerlemeci anlatılarıyla nasıl Avrupalılaştırıldığı gösterildi.

Peki, bu tespit neden önemli? Tarihi bir zaman veyahut mekân hakkında tarihçilerin kurguladığı ilerlemeci anlatıların etkileri, suyun dalgalarının yayılması gibi bütün bir literatüre etki ediyor. Bu etki her zaman olumlu olmuyor; bazen ve belki çoğunlukla antitezler üreterek de kendini gösteriyor ve eğer bir coğrafya ilerliyorsa diğer bir coğrafya ilerlemiyor olmalı şeklinde bir bilinçaltı faraziyesine dönüşüyor. Bu etkinin tesiri en fazla -ve kaçınılmaz olarak- inceleme konusu olan mekân ve zamana tarihi yakınlığı olan diğer inceleme alanlarında görülüyor. Mesela Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çözülmeci anlatıların kökeninde kısmen de olsa Habsburg ve Rus tarihyazımındaki bu ilerlemeciliğin etkileri olduğu söylenebilir. Habsburg, Romanov ve Osmanlı Hanedanlıklarının tarihleri bu kadar iç içeyken ve on sekizinci yüzyılda bu devletlerin etkileşimleri bilindiği gibi çok yoğunken ilk iki hanedanlığın tarihini bir muvaffakiyetler manzumesi biçiminde yorumladığımızda, yine aynı yüzyılda savaş meydanlarının kaybedeni olan Osmanlı Devleti'ni de başarısız olarak sunmak kolaylaşıyor. O zaman sadece Osmanlı dünyası hakkında değil, bütün bir Batı dışı dünya hakkında değişik formlarla sürekli yeniden üretilen çözülmeci/gerilemeci varsayımların adaletli anlatılarla ikamesi, ancak Avrupa coğrafyası hakkındaki ilerlemeci anlatıların izalesiyle mümkün olabilir.

“Eurocentrism Inside Europe”: Progressivism as a Symptom of Eurocentrism and Historiography of the Eighteenth Century Habsburg Monarchy and Russian Tsardom

Yasir Yılmaz*

English historian Norman Davies has written that Eurocentrism is not a matter of content, but of attitude (Davies, 1996). Scholars from different disciplines of the social sciences, such as Edward Said (1979), Samir Amin (1989) and Dipesh Chakrabarty (2000), have analyzed various aspects of this attitude in different scholarly fields, while, for instance, the historian Marshall Hodgson successfully experimented with a narrative in which Europe was interpreted as a peripheral entity in relation to the Islamic world (1993). A most noticeable feature of Eurocentrism in the historical literature is the assumptions that are made in line with *Whiggish* history (Butterfield, 1931), an understanding that foresees in all history an inevitable progress toward a future where purportedly all communities and nations follow the European path in issues of politics, culture and civil order as well as science.

The major argument of this study is that similarly progressive assumptions dominate the English literature on the eighteenth century Habsburg Monarchy¹ and Russian Tsardom. As demonstrated in the discussion, American historians of the two states in particular intentionally or unintentionally search for and emphasize material progress, while indirectly suggesting parallelisms between the developments in Western and Eastern Europe. Indeed, despite the fact that both the Habsburg and Russian states were indisputable constituents of European history, neither of them operated in a completely European historical framework. In fact, when compared with Western Europe in social and cultural terms, the Habsburg lands in Eastern Europe were largely a distant periphery, and a region of transition to the eastern ‘other’ in the minds of the

* Teach. Assist., Purdue University, Department of History.
Correspondence: yilmaz@purdue.edu. Address: 672 Ovar Drive, Univ. Hall, 47906, West Lafayette, IN, USA.

1 This article concentrates on the Austrian lands of the Habsburg dynasty, and therefore the term monarchy is preferred to the term empire. In fact, in Habsburg historical context, there is no sharp distinction between the connotations of the term monarchy and empire, because the German lands were considered a part of the *Erblände* (the Habsburg hereditary lands) by the Habsburg family. For a discussion see (Hochedlinger, 2003).

Enlightenment philosophers (Longworth, 1997; Wolff, 1994)² with the arguable exception of Vienna. On the other hand, a great portion of the Russian territory simply did not belong to Europe due to its distinct political, social and cultural setting. It is imperative at this point to emphasize that by rejecting the Europeanness of the Habsburg and Russian historical geographies, this work does not aim to label the Habsburg and Russian geographies as backward or underdeveloped so as to construct another Eurocentric narrative. On the contrary, it argues that in order to fully comprehend and contextualize the realities of the two states, historians should acknowledge that the historical and geographical domains of these two states had significant peculiarities. Moreover, Habsburg and Russian subjects not only lived in different conditions when compared to those of Western Europe, but the social and cultural circumstances also broadly differed from region to region within each state.³ In other words, whether premeditated or unintended, the effort to detect parallelisms with Western Europe hinders historically accurate descriptions and analyses.

Alan Mikhail and Christine Philliou's practical classification of Ottoman scholarship into two groups, namely, 'outcome-focused history' and 'culture-focused history' (Mikhail, & Philliou, 2012), is used as an explanatory tool in this article. Mikhail and Philliou have argued that the former type of history focuses largely on the material outcomes of historical processes such as the introduction of new institutions in a society. Declinist approaches to Ottoman history may be said to fall in this group, because the declinist paradigm has simply focused on the lack of certain institutional developments, that is, lack of specific *outcomes*. On the other hand, the two authors have argued that the culture-focused history analyzes its topic as an idiosyncratic entity, without questioning whether particular material outcomes were achieved. Taking the classification of Mikhail and Philliou as a platform, it is argued that the scholarship in the English language on the eighteenth century Habsburg Monarchy and Russian Tsardom is largely outcome-focused (and hence its progressivism), because the emphasis is largely on the reforms of the two states and emergence of new institutions.

In the Habsburg historiography, the roots of this progressivism might be traced back to R. J. W. Evans (1979). In response to the declinist narratives of Oscar Jászi (1929), Carlile A. Macartney (1968) and Victor Lucien Tapie (1971), who each argued that due to the problems emanating from its multiethnic structure the Habsburg Monarchy was destined to dissolve in the early twentieth century, Evans went as far back as the sixteenth century and argued that the Habsburg Monarchy was built upon an effec-

2 The Balkans, on the other, were neither a transitional geography nor an incomplete other; it was an "incomplete self" (Todorova, 2009).

3 A good example is the economic differences between the western and eastern Habsburg lands (Good, 1984).

tive cooperation between the dynasty, aristocracy and Catholic Church.⁴ For the same historical period, Robert Kann (1974) and Ernst Wangermann (1973) have likewise argued that the Habsburg Monarchy was to a great extent a *successful* enterprise.⁵ This optimism became the general characteristic of the analyses since the 1980s. In a conference held in 1988 in London (Ingrao, 1994), and likewise in another held in Minnesota in 1991 (R. J. W. Evans, & Thomas, 1991), the presenters consisting of both the older and younger generations of historians approached the history of the Monarchy as a history of accomplishments. Robert Evans wrote the introduction for the proceedings of both conferences; and even when he raised questions about the nature of the relationship between the state, society (estates), and the Catholic Church, he was sure that the Austrian administrative mechanism was well-organized and capable of successfully overcoming the difficulties it faced. More recently, scholars such as Franz Szabo (1994), Paula Fichtner (2003), and, to some extent, Derek Beales (2009) have joined this trend.

Yet, the most significant contribution to the literature in the last 20 years has been Charles Ingrao's *The Habsburg Monarchy* (Ingrao, 2000). Focusing on the period between 1618 and 1815, Ingrao maintained a similar positive approach. Ingrao's monograph was technically a textbook, but it was so lucidly written and the interpretations were so convincingly formulated that it became one of the fundamental works on the early modern Austrian Habsburgs. Ultimately, Ingrao's major achievement was to apply Robert Evans's outcome-focused theory of tripartite court/noble/church cooperation to the eighteenth century. While doing this, Ingrao acknowledged the problems that the Monarchy faced but played down their influence on Vienna's policies, and constructed a progressive storyline that stressed unity, cohesion, and most importantly *success*. Indeed, Tim Blanning (1994, p. 205), James Van Horn Melton (2006), Andre Wakefield (2006) and Joachim Whaley (2012) have recently presented facts and interpretations that contradict many widespread and misleading assumptions circulating within the scholarship on issues regarding, especially, the reforms of Maria Theresa (1740-1780) and Joseph II (1780-1790), whom S.K. Padover had called the "revolutionary emperor" (Padover, 1967). Within the same framework, one should also question the notion of "enlightened absolutism" as described, for instance, by Hamish Scott (1990); and to what extent Maria Theresa and her son Joseph may be portrayed as enlightened monarchs.

A tendency one may call an 'outcome-focused selectiveness' is also prevalent in the scholarship on eighteenth century Russia. While historians are well aware of the

4 Evans has later argued that this triangular system was buttressed after 1700 with "army, bureaucracy and managed economy" (2006).

5 Wangermann reiterated similar ideas three decades later (Wangermann, 2006).

distinctiveness of the Russian state and society, many of them equally downplay those characteristics. In comparison to the scholarship on the Habsburgs, the progressivism of Russian historiography is tinged with more theoretical discussions of Europeanization and modernization. Marc Raeff's older and more recent claims about the Europeanness of Russia and the Russian state system might be taken as a starting point (1971, 1975, 1983, 2003). In a more recent evaluation based on the administrative reforms of the eighteenth century, Raeff was quite sure about the emergence of the "Russian European" (2003). Correspondingly, Richard Wortmann argued that the use of maps or the presence of a travelogue literature in the same period were signs of the European character of Russia (2003). In this regard, the fact that the reforms inspired by Enlightenment ideas only had limited impact on the life of the masses even in Western Europe is not so very important for these historians (Munck, 2000).

Indeed, many historians of Russia are not only quite skeptical about the nature of the achievements of both Peter the Great (1696-1725) and Catherine the Great (1762-1796), but are also critical toward Peter and Catherine-centered narratives as state oriented evaluations that disregard the condition of the masses in such a territorially gigantic country (Anisimov, 1993; Chubarov, 1999). An important Russian intellectual of the twentieth century has even argued that Lenin and the Bolsheviks represented a barbaric attitude that is reminiscent of the means and manners of Peter the Great (Berdyayev, 1960).

Donald Ostrowski called *Peterphiliacs* those who approach Peter the Great's rule as one of the most important watersheds in Russian history (2010), but Ostrowski made a more remarkable observation when he noted that the attitude of some historians on the issue of, for example, the Mongol influence in Russia, is shaped by value judgments about the Mongols. These value judgments, Ostrowski states, are the result of a "premature cognitive closure" in which "the initial organization of stimuli strongly structures later perceptions" (1998). Indeed, there are studies that avoid unsubstantiated mental postulations on the issue, such as Michael Khodarkovsky's astute examination of the nature of relations between the Muscovy and the Turkic tribes of Eurasia where the author pays special attention to how the relations were perceived by both parties. Khodarkovsky actually suggests that until a new source of legitimacy was constructed by the Romanovs, the legitimacy of the Muscovite secular rule was built upon the legacy of the Golden Horde (2004). Nevertheless, one wonders why literature is largely devoid of such perceptive approaches to the peculiarities of Russian history when the issue is the European character of Russia. Could it be similar value judgments about Europe, this time positive; unlike in the case of the Mongols? Although scholars such as Daniel Clark Waugh (2001) and Simon Dixon (1999) have raised fair questions about the limits of the modernization attempts in Russia in the eighteenth century, such perceptiveness is especially lacking in the general evaluations of

Nicholas Riasanovsky (2005a, 2005b) and James Cracraft (2003); and the biographical works of Lindsay Hughes (2002) and Isabel de Madariaga (1981), respectively on Peter the Great and Catherine the Great. All of these authors depict Russia as a modernizing, Europeanizing, and thus *successful* state based on the emergence of specific outcomes, ignoring the cultural distinctiveness of Russian society.

This article does not claim to have analyzed the secondary literature exhaustively, but the examined monographs are representative of the current level of advancement in the field in the English language. It is concluded that in order to fully eliminate the Eurocentric, outcome-focused paradigms from the literature, we should first revise our interpretation of European history, because the arguments produced and assumptions made about the European past has somewhat of a butterfly effect of varying degrees in all historical fields and subjects. Simplistic, reductionistic accounts regarding the Ottoman Empire in the eighteenth century are representative of this effect. It becomes so easy to think of post-1683 Ottoman history as a period of decline when the outcomes are situated at the heart of scholarly interpretations, because the Ottomans lost war after war in the eighteenth century (Evans, 2006, p. 123; Ingrao, 2000, p. 193; Lieven, 2001, p. 139, 2006, p. 9). But, can we accurately apprehend and contextualize the Ottoman eighteenth century –or any other era– by looking at the defeats, or likewise, victories? The answer is no. Therefore, as long as the progressive paradigms continue to give shape to the historians' approach to European history, simplistic reductionistic accounts will continue to circulate within other fields.

Kaynakça/References

- Amin, S. (1989). *Eurocentrism*. New York: Monthly Review Press.
- Anisimov, E. (1993). *The reforms Peter the Great: Progress through coercion in Russia*. Armonk, NY: Sharpe.
- Beales, D. (2009). *Joseph II: Volume 2, against the world, 1780-1790*. New York: Cambridge University Press.
- Berdyayev, N. (1960). *The origin of Russian communism* (ann arbor paperback). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Blanning, T. C. W. (1994). *Joseph II (profiles in power)*. New York: Longman.
- Butterfield, H. (1931). *The whig interpretation of history*. London: G. Bell, & Sons.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Chubarov, A. (1999). *The fragile empire: A history of imperial Russia*. New York: Continuum.
- Cracraft, J. (2003). *The revolution of Peter the Great*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Davies, N. (1996). *Europe: A history*. Oxford, & New York: Oxford University Press.
- De Madariaga, I. (1981). *Russia in the age of Catherine the Great*. New Haven: Yale University Press.
- Dixon, S. (1999). *The modernisation of Russia, 1676-1825*. Cambridge, & New York: Cambridge University Press.

- Evans, R. J. W. (1979). *The making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700: an interpretation*. Oxford, & New York: Oxford University Press.
- Evans, R. J. W. (2006). *Austria, Hungary, and the Habsburgs essays on Central Europe, c. 1683-1867*. Oxford, & New York: Oxford University Press.
- Evans, R. J. W., & Thomas, T. I. V. (Ed.). (1991). *Crown, church, and estates: Central European politics in the sixteenth and seventeenth centuries*. New York: St. Martin's Press.
- Fichtner, P. S. (2003). *The Habsburg Monarchy, 1490-1848: Attributes of empire*. Houndsmill, Basingstoke, Hampshire, & New York: Palgrave Macmillan.
- Good, D. F. (1984). *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. Berkeley: University of California Press.
- Hochedlinger, M. (2003). *Austria's wars of emergence, 1683-1797*. London, & New York: Longman.
- Hodgson, M. G. S. (1993). *Rethinking world history*. New York: Cambridge University Press.
- Hughes, L. (2002). *Peter the Great: A biography*. New Haven: Yale University Press.
- Ingrao, C. W. (2000). *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*. Cambridge, England, & New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Ingrao, C. W. (Ed.). (1994). *State and society in early modern Austria*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Jászi, O. (1929). *The dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kann, R. A. (1974). *A history of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley: University of California Press.
- Khodarkovsky, M. (2004). *Russia's steppe frontier: The making of a colonial empire, 1500-1800*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- Lieven, D. (2001). *Empire: The Russian Empire and its rivals*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Lieven, D. (2006). Russia as empire and periphery. In D. Lieven (Ed.), *Russia, Volume II: Imperial Russia 1689-1917* (pp. 9-26). New York: Cambridge University Press.
- Longworth, P. (1997). *The making of Eastern Europe: From prehistory to postcommunism* (second ed.). New York: St. Martin's Press.
- Macartney, C. A. (1968). *The Habsburg empire, 1790-1918*. London: Weidenfeld, & Nicolson.
- Melton, J. V. H. (2006). The Theresian School reform of 1774. In J. B. T. Collins, & L. Karen (Ed.), *Early modern Europe: Issues and interpretations* (pp. 55-68). Malden, MA: Blackwell.
- Mikhail, A., & Philliou, C. M. (2012). The Ottoman Empire and the imperial turn. *Comparative Studies in Society and History*, 54(4), 721-745.
- Munck, T. (2000). *The enlightenment: A comparative social history, 1721-1794*. London: Oxford University Press.
- Ostrowski, D. G. (1998). *Muscovy and the Mongols: Cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304-1589*. Cambridge, & New York: Cambridge University Press.
- Ostrowski, D. (2010). The end of Muscovy: The case for circa 1800. *Slavic Review*, 69(2), 426-438.
- Padover, S. K. (1967). *The revolutionary emperor, Joseph II of Austria*. Hamden, Connecticut: Hamden, Conn. Archon Books.
- Raeff, M. (1971). *Imperial Russia 1682-1825: The coming of age of modern Russia*. New York: Knopf.
- Raeff, M. (1975). The well-ordered Police state and the development of modernity in seventeenth- and eighteenth-Century Europe. *American Historical Review*, 80, 1221-1245.

- Raeff, M. (1983). *The well-ordered police state: social and institutional change through law in the Germanies and Russia; 1600-1800*. New Haven, Connecticut: Yale Univ. Press.
- Raeff, M. (2003). The emergence of the Russian European: Russia as a full partner of Europe. In C. H. Whittaker (Ed.), *Russia engages the world, 1453-1825* (pp. 118-137). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Riasanovsky, N. V. (2005a). *A history of Russia*. New York: Oxford University Press.
- Riasanovsky, N. V. (2005b). *Russian identities: A historical survey*. Oxford, & New York: Oxford University Press.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Scott, H. M. (1990). *Enlightened absolutism: Reform and reformers in later eighteenth-century Europe*: Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Szabo, F. A. J. (1994). *Kaunitz and enlightened absolutism, 1753-1780*. Cambridge, England, & New York: Cambridge University Press.
- Tapie, V. L. (1971). *The rise and fall of the Habsburg Monarchy*. New York: New York, Praeger.
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans* (updated ed.). Oxford University Press.
- Wakefield, A. (2009). *The disordered police state German cameralism as science and practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wangermann, E. (1973). *The Austrian achievement, 1700-1800*. London: Thames and Hudson.
- Wangermann, E. (2006). An eighteenth-century engine of reform. *Austrian History Yearbook*, 37, 58-61.
- Waugh, D. C. (2001). We have never been modern: Approaches to the study of Russia in the age of Peter the Great. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49(3), 321-345.
- Whaley, J. (2012). *Germany and the holy Roman Empire: Volume II: The peace of westphalia to the dissolution of the reich, 1648-1806*. New York: Oxford University Press.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the Enlightenment*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Wortman, R. (2003). Texts of exploration and Russia's European identity. In C. H. Whittaker (Ed.), *Russia engages the world, 1453-1825* (pp. 90-117). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.